

ED. VAN THIJN

De democratie in gemeenschaps- handen

Ommekeer in onze democratie?

Onze democratie heeft, ondanks de invoering van het algemeen kiesrecht in 1917, een sterk elitair karakter behouden. Het algemeen kiesrecht strekte zich uit tot de verkiezing van een parlement. De regering is echter, haar parlementaire verantwoordingsplicht ten spijt, een orgaan 'op zich' gebleven in ons constitutionele bestel. Zij ontvangt haar legitimatie van bovenaf (naar welgevallen). Zij heeft een eigen verantwoordelijkheid ten opzichte van de volksvertegenwoordiging en kan uitspraken in de vorm van moties naast zich neerleggen. Haar totstandkoming (en tegenwoordig instandhouding) geschiedt geheel los van de kiezerswil op basis van geheime onderhandelingen tussen politieke leiders.

Dr. Arend Lijphart heeft in 'Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek' (1968) erop gewezen hoezeer deze elitaire opzet van onze democratie samenhangt met de verzuiling van onze samenleving. Vanaf de beëindiging van de schoolstrijd berust ons politieke systeem in feite op een pacificatie-akkoord tussen de zuilen. De diepe scheidslijnen die aan de basis tussen de verschillende volksdelen in stand werden gehouden, werden aan de top door onderhandelingen tussen de politieke elites overbrugd in compromissen. Zij hadden daarbij in feite vrij mandaat dankzij de volgzaamheid van de traditionele achterban.

Er is echter in de laatste jaren aan de basis van ons politieke systeem heel wat veranderd. De greep van de verzuiling op het kiezerscorps is tanende. Uiteraard zijn er nog grote groepen kiezers die traditioneel stemmen, maar het aantal wisselende kiezers neemt per verkiezing toe. Het zijn deze voor een deel kritische kiezers die meer en meer hun stempel op de uitslag drukken. Maar ook de min of meer partijgebonden kiezer die het nog niet kan opbrengen op een concurrerende partij te stemmen, kan vandaag van zijn onvrede doen blijken door thuis te blijven. En zelfs de meest geëngageerde kiezers, de actieve partijleden, kunnen, getuige tal van interne partijschermutselingen, bepaald niet meer als kritikloze volgelingen worden beschouwd. In enkele jaren zijn de 'volksdelen' als grondslagen van onze elitaire democratie praktisch verdwenen. Deze kentering aan de basis is niet gevolgd door enige aanpassing aan de top. Dit kan in de komende jaren tot toenemende spanningen leiden. Akkoorden tussen politieke leiders zonder volgelingen zijn als bouwwerken, opgetrokken op drijfzand. De eerste verzakkingsverschijnselen dienen zich dan ook al aan.

Eén derde van het Nederlandse kiezerscorps vindt het niet de moeite waard naar de stembus te gaan. Uit opinieonderzoeken blijkt dat de basis van onze democratie nog veel wankeler is: twee derde vindt dat in den Haag met hun stem geen rekening wordt gehouden.

De structuur van ons democratisch systeem maakt het de kiezers echter niet mogelijk hun toenemend onbehagen op zodanige wijze tot uitdrukking te brengen dat er ook werkelijk iets verandert. Onze democratie, ingesteld als het is op elitair overleg na de verkiezingen, kent geen reële machtsalternatieven die inzet zouden kunnen zijn van een kiezersuitspraak. Bij handhaving van het elitaire karakter komen deze machtsalternatieven ook steeds verder buiten bereik. Want het onbehagen van nu zoekt naar andere uitwegen. Het komt tot uitdrukking via splitsing van bestaande partijen, het opkomen van een veelheid aan nieuwe partijtjes, het ontstaan zelfs van anti-parlementaire stromingen, enz. Dit heeft een averechts gevolg. De versplintering leidt tot een verzwakking van het parlement, maakt het ontstaan van reële machtsalternatieven illusoir en versterkt de positie van de elitaire machtshebbers. De paradoxale situatie ontstaat dat, naarmate het onbehagen tegen de machtshebbers groeit, hun positie onaantastbaarder wordt. Een ontwikkeling die niet onbeperkt kan blijven doorgaan. Want als binnen het democratisch systeem een ophoping van onbehagen bij de kiezers niet tot wisselingen aan de top kan leiden, zal het onbehagen zich onvermijdelijk gaan richten tegen het democratisch systeem als zodanig. Het is dan ook eerste plicht voor een democratisch-socialistische partij om met kracht te streven naar zodanige hervormingen in onze democratie, dat veranderingen van onderop mogelijk worden gemaakt. Onze democratie dient in gemeenschapshanden te worden gebracht.

De kiezer aan de macht

Deze hervormingen op staatkundig gebied kunnen niet los gezien worden van de maatschappelijke veranderingen die de PvdA nastreeft. Het moet te denken geven dat allerlei partijen, die zich in het algemeen uitsloven om vooruitstrevende programma's op te stellen plotseling verstarren als het gaat om de democratisering van de benoemingsprocedures die betrekking hebben op de sleutelposities in onze samenleving. Het maakt daarbij weinig verschil of het nu gaat om sleutelposities in de publieke dan wel in de private sector van onze samenleving. Dezelfde gebetenheid die ontstaat als men wil tornen aan ambten als de Minister-president, de burgemeester of de Commissaris van de Koningin, treft men ook aan wanneer op ander terrein benoemingsprocedures in het geding worden gebracht. Democratisering van de universiteit is prachtig, maar de meerderheid van het dagelijks bestuur moet uit benoemden bestaan. Democratisering van de bedrijven, het kan niet op, maar handen af van de benoeming van directeuren.

De argumentatie die daarbij gehanteerd wordt is onthullend voor het behoudende karakter van zich progressief noemende partijen. Begrippen als 'eigen verantwoordelijkheid', 'onafhankelijk', 'onpartijdig' betekenen in feite dat men het systeem van legitimatie van bovenaf tot iedere prijs wil handhaven.

Vanuit hun maatschappijfilosofie hebben zij gelijk dat zij uitgerekend op dit punt voet bij stuk houden. Want verkiezing van de sleutelfiguren zou inderdaad verstrekkende gevolgen hebben voor het gehele systeem. Er staat meer op het spel dan een formele legitimatie van onderop van nieuwe elites. Het buigt onze democratie in essentie om van een elitesysteem naar een kiezerssysteem. De gekozen machthebber zal het zich niet kunnen veroorloven vanuit het isolement van betrekkelijke onaantastbaarheid beslissingen op te leggen zonder zich erg veel zorgen te maken of deze goed of slecht zullen vallen. Hij zal zich bij iedere stap die hij zet rekenschap moeten geven van eventuele electorale gevolgen. Communicatie met de kiezers wordt van bijzaak tot hoofdzaak in elke fase van het besluitvormingsproces.

Dit hoeft niet te leiden tot karakterloosheid. Het zou een onderschatting zijn van de kiezers te veronderstellen dat deze slechts populaire beslissingen zullen belonen en impopulaire beslissingen zullen afstraffen. Politieke moed en realiteitszin zullen eerder begrip ontmoeten in een open democratie waarin de kiezer zich bij het beleid betrokken weet, dan in een gesloten democratie als de onze waarbij het wantrouwen tegen de heren in den Haag, die maar wat doen, wijd verbreid is.

Het behoeft evenmin te leiden tot manipulatie. In een open democratie waarin de kiezers werkelijk de macht hebben hun leiders het bos in te sturen, zal elke poging tot manipulatie, aan de kaak gesteld door massamedia en binnen- en buitenparlementaire oppositie, een averechtse uitwerking hebben.

Voor de democratisering van de samenleving is de verdeling van de macht de hamvraag. Niet alleen de vraag: wie is er aan de macht, maar ook de vraag: wie kan hen die macht weer ontnemen, is daarbij in het geding. Geen macht zonder verantwoording; maar verantwoording is pas een effectief controle-middel als diegenen aan wie verantwoording moet worden afgelegd ook sancties kunnen uitdelen. Het is het kenmerk van onze elite-democratie dat aan de kiezers tot op de dag van vandaag deze sanctiemiddelen worden onthouden. Als men onze democratie werkelijk in gemeenschapshanden wil brengen, dan zullen de kiezers moeten gaan uitmaken (op elk staatkundig en maatschappelijk niveau) wie er macht uitoefent en wie niet. Het zou onjuist zijn een dergelijke ontwikkeling tegen te houden met verwijzing naar de geringe politieke belangstelling en bewustwording op dit moment. Waarom zou men politiek bewust zijn als men in feite niets te vertellen heeft? De geringe politieke belangstelling is het produkt van ons elitaire systeem. Wie een politiek bewustwordingsproces in gang wil zetten moet de kiezers eerst de middelen aanreiken om zijn stem effect te doen hebben. Het spreekt vanzelf dat een democratisch-socialistische partij, die maatschappijvernieuwing van onderop wil bevorderen, voor het bereiken van dit doel sterk afhankelijk is van het welslagen van dit proces.

Greep op de toekomst

Uiteraard is er meer in het geding dan het wijzigen van een handjevol staatkundige spelregels. In het geding is de vraag wie de ontwikkeling van onze samenleving zal bepalen.

Het is een gemeenplaats te spreken over de veranderingen die zich in steeds sneller tempo aan ons voltrekken, Toch zou het verkeerd zijn geen aandacht te besteden aan de vraag welke invloed het verschijnsel 'verandering' heeft op de kwaliteit van onze democratie. De auteur Alvin Toffler heeft in zijn boek 'Futureshock' (1970) gewezen op het feit dat de steeds snellere ontwikkelingen op elk gebied een ontwrichtende werking kunnen hebben op de samenleving. Gevoelens van onzekerheid, machteloosheid, vervreemding kunnen zo groot worden dat in feite niemand meer de toekomstontwikkeling onder controle heeft en de technologie, ongecontroleerd en ongeremd, vrij spel krijgt. De protestexplosies rondom tal van ontwikkelingen op het raakvlak tussen economie en milieubeheer doen nu al de vraag rijzen: wie heeft de toekomstontwikkelingen onder controle? Wat zijn de criteria die worden gehanteerd? Aan welke doelstellingen worden de ontwikkelingen getoetst? Hoe zijn die doelstellingen tot stand gekomen?

Het zal voor de geloofwaardigheid van onze democratie levensvoorwaarde zijn dat bronnen worden aangeboord die het mogelijk maken dat de samenleving als geheel beslist over de doelstellingen van ons toekomstbeleid.

De toekomst is complex, maar kan toch niet aan deskundigen worden overgelaten. De beleidsdoeleinden die nodig zijn om het accelererend veranderingsproces onder controle te houden, zullen in een democratische samenleving moeten berusten op de prioriteiten die bij de bevolking als geheel leven.

Het is de taak van een democratisch-socialistische partij onze samenleving op zodanige wijze in te richten dat deze prioriteiten van onderop expliciet worden gemaakt en beleidsbepalend kunnen zijn.

Tal van instrumenten kunnen daartoe worden ontwikkeld, zoals

- openbaarheid van beleidsvoornemens,
- inspraak in alternatieve beleidsplannen,
- bestuurlijke decentralisatie,
- inschakeling van pressie- en actiegroepen,
- de ontwikkeling van communicatiemogelijkheden,
- het bevorderen van medebeslissingsrecht aan de basis van verschillende maatschappelijke structuren,
- de hantering van enquêtes als beleidsinstrument, enz.

Het gehele raderwerk van onze democratische samenleving dient op participatiebevordering te worden ingesteld. Het spreekt vanzelf dat participatiebevordering alleen dan kans van slagen heeft als de burger werkelijk de indruk heeft dat zijn stem doorklinkt in het beleid. Niemand heeft er behoefte aan tijd en energie te steken in schijn democratische procedures.

In een democratisch systeem, zoals ons voor ogen staat, waarin de kiezer bepaalt wie de macht heeft en wie niet, en waarin de gekozen machthebbers naar hun aard tot luisteren bereid zijn, is participatie in het beleid voor alle burgers een zinvolle bezigheid. Vandaar onze al eerder geformuleerde conclusie: maatschappijvernieuwing van onderop is slechts denkbaar in een democratie in gemeenschapshanden. Op de totstandkoming van zo'n democratie dient het beleid van de PvdA in de komende jaren gericht te zijn.